

ŠPIJUNI, NJEMAČKE PODMORNICE I ŠPANJOLSKA U DRUGOM SVJETSKOM RATU

Robert Derenčin*

UDK: 355.40(430:460)
355.462.7(430:460)
355.49(430:460)
94(430:460)

Stručni rad

Primljeno: 4. IV. 2014.

Prihvaćeno: 5. XII. 2014.

SAŽETAK

Nijedna europska država nije mogla ostati potpuno izvan ratnih zbivanja tijekom Drugog svjetskog rata. Službeno neutralna, tj. nezaraćena, Španjolska je bila ratište obavještajnih službi zaraćenih zemalja. U španjolskim su se lukama tajno opskrbljivale njemačke podmornice, nebo iznad Španjolske bilo je prepuno radiosignala koji su sadržavali obavještajne podatke, koje je druga strana (sve strane) pokušavala presresti i dekriptirati. Španjolska u Drugom svjetskom ratu odličan je primjer kako u svjetskom sukobu neutralna zemlja nije oaza mira, već pozornica običnom promatraču nevidljivog, podzemnog rata zaraćenih snaga.

Ključne riječi: Abwehr, MI6, MI5, njemačke podmornice, obavještajne radiokomunikacije, Španjolska u Drugom svjetskom ratu.

UVOD

Nepotrebno je ostaviti podmornicu da motri Gibraltarska vrata ako bi to isto mogla raditi nekvalificirana osoba u Algecirasu, napisao je 23. listopada 1939. zapovjednik njemačke podmornice U-37, kapetan korvete (njem. *Korvettenkapitän*) Werner Hartmann. U-37 tih se dana nalazila na zapadnom prilazu Gibraltarskim vratima, motreći promet brodova.¹

Hartmann je bio u pravu. Ono što očito nije znao je da su u Algecirasu² postojale „nekvalificirane“ osobe koje su pratile situaciju u i oko Gibraltara. I ne samo u Algecirasu, nego i u drugim španjolskim lukama kao i na obali tada španjolskog Maroka.

* Robert Derenčin (robert.derenčin1@pu.ht.hr) umirovljeni je časnik iz Pule.

¹ www.uboatarchive.net

² Grad smješten 10 kilometara zapadno od Gibraltara.

Naravno da su „nekvalificirane osobe“ bili obučeni agenti (ili obavještajni časnici) koji su bili sposobni uočiti brod ili konvoj, izvršiti procjenu, napisati izvješće te ga šifriranog poslati radiovezom.

Djelovanje Abwehra³ u Španjolskoj bilo je izuzetno važno za njemačke podmornice. Zapovjednik njemačkih podmornica admiral Dönitz 22. listopada 1941. zapisao je u svom ratnom dnevniku da treba obratiti pozornost na odličan rad „zapovjednika“ (vjerojatno mislio na šefa Abwehra) u Španjolskoj, te da izvješća iz Španjolske stižu na vrijeme i sadržavaju sve potrebne podatke. Nijemci su djelovali i na španjolskim Kanarskim otocima. Dönitz je 2. veljače 1943. u dnevnik zapisao da je njemački konzul izvijestio o konvoju ispred Santa Cruz, koji plovi u pravcu sjevera. Na temelju te dojave Dönitz je odredio podmornice (vučji čopor) za napad na taj konvoj.⁴ Kanarski su otoci bili za Nijemce zanimljivi jer su na njima mogli (barem donekle) neometano djelovati i motriti na savezničke konvoje koji su, npr., plovili iz smjera južne Afrike prema Gibraltaru ili Britaniji.

Španjolski građanski rat završio je 1. travnja 1939., svega nekoliko mjeseci prije njemačkog napada na Poljsku i početka Drugog svjetskog rata. Vođa nacionalista Francisco Franco, nakon pobjede u ratu, postao je apsolutni vladar Španjolske – šef države, premijer i vrhovni vojni zapovjednik, ali je bio svjestan stanja u kojem se zemlja nalazila. Španjolska je bila razorena, pristalice republike, koji nisu pogubljeni odmah nakon pobjede nacionalista, poslani su u zatvore i logore. Zbog toga je Franco želio zadržati Španjolsku izvan novog ratnog sukoba. S druge strane, Franco je mogao biti zahvalan Njemačkoj i (puno manje) Italiji za pomoć u građanskom ratu. Na početku rata bez pomoći Njemačke u zračnom transportu Francovih postrojbi iz španjolskog Maroka na jug Španjolske (Sevillu) pobuna bi ubrzo bila ugušena, pa pravog rata ne bi ni bilo. Nakon toga je njemačka pomoć stalno rasla, sve tri grane njemačkih oružanih snaga na ovaj ili onaj način sudjelovale su u građanskom ratu.

Španjolska je vlada 4. rujna 1939. objavila službenu deklaraciju o neutralnosti, a 12. lipnja 1940. Španjolska se proglasila nezaraćenom zemljom. Status nezaraćene zemlje omogućavao je Španjolskoj da bez direktnog učešća u oružanom sukobu pomaže jednoj strani u ratu. Španjolska je Njemačkoj pomagala u nabavi strateških materijala (osobito se to odnosilo na rudaču), a na teritoriju Španjolske Nijemci su razvili snažnu obavještajnu djelatnost. Više od stotinu njemačkih tajnih radiopostaja sa španjolskog teritorija slalo je podatke (*Vojna enciklopedija* 1985: 523). Treba napomenuti da je sjeverni Maroko od 1912. do 1956. bio španjolski protektorat, s izuzetkom Tangera⁵, koji je imao međunarodni status, i španjolskih enklava (gradovi Ceuta i Mellila). Na taj je način Španjolska nadzirala svu obalu uzduž Gibraltarskih vrata, osim (naravno) samog Gibraltara. I tako se desilo da se u Španjolskoj i na područjima pod njenim nadzorom razvila snažna obavještajna djelatnost.

³ Njemačka vojna obavještajna služba prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata.

⁴ www.uboatarchive.net

⁵ Tanger je grad u zapadnom dijelu Gibraltarskih vrata. Između 1923. i 1956. (kad je ušao u sastav Maroka) Tanger je bio međunarodna zona pod upravom nekoliko europskih država, a u lipnju 1940. Španjolska ga je okupirala, ali ga je u listopadu 1945. morala evakuirati.

OSOVINSKE OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE U ŠPANJOLSKOJ

Dvije su njemačke obavještajne službe bile ovlaštene djelovati u inozemstvu: vojna obavještajna služba Abwehr i „politička“ obavještajna služba SD⁶ (Služba sigurnosti). Abwehr je bio podređen direktno Vrhovnom zapovjedništvu oružanih snaga⁷. Uz obavještajnu djelatnost Abwehr se bavio i protuobavještajnim radom te sabotazama i subverzijama. Uredi Abwehra u neutralnim zemljama zvali su se „ratne organizacije“ (Kriegsorganisation – KO) i uobičajeno su djelovali unutar diplomatskih misija.⁸ KO-i su vodili obavještajne mreže (agente) u zemljama u kojima su se nalazili. Jedna od prvih ratnih organizacija osnovana je 1937. u Madridu. Do svibnja 1942. postojali su KO-i u Španjolskoj, Portugalu i španjolskom Maroku (Casablanci). Zapovjedništvo Abwehra bilo je u Berlinu, ali su postojali i terenski uredi u većim njemačkim gradovima. Ured u Hamburgu bio je zadužen za prikupljanje obavještajnih podataka iz Britanije i SAD-a, za djelovanje na Iberijskom poluotoku (Španjolska i Portugal), u Južnoj Americi i Grčkoj (Mowry 1989a). Uz Abwehr postojala je još jedna vrsta obavještajne službe, Etapna služba⁹ za koju saveznici nisu ni znali. Etapna je služba otkrivena tek proučavanjem njemačkih dokumenata nakon kapitulacije Njemačke 1945.

Nakon početka rata 1939. Abwehr je preuzeo kontrolu nad Etapnom službom (Andrew 2009). SD je nastao kao služba sigurnosti unutar nacističke stranke, ali je s vremenom proširivao svoje ovlasti. Reorganizacijom sigurnosnih službi SD je 1939. ušao u RSHA (Reichssicherheitshauptamt)¹⁰. Domaća sekcija SD-a postala je Amt III RSHA¹¹, inozemna sekcija postala je Amt VI¹² (Kahn 1979).

Već je početkom rata SD počeo slati agente u inozemstvo. Od siječnja 1944. imao je obavještajne mreže u Španjolskoj, Argentini i drugdje.¹³ Odnosi Abwehra i SD-a nisu bili savršeni, ali su postigli dogovor pa se Abwehr bavio vojnom špijunažom, a SD i RSHA civilnom. Taj prividni mir trajao je do veljače 1944. kad je Hitler raspustio stožer Abwehra i službu pripojio RSHA-u, pretvorivši je u Amt VI/Mil¹⁴ (Kahn 1979). U početku rata većina je njemačkih agenata u inozemstvu bila iz Abwehra, krajem rata većinom su bili iz SD-a.

Uz klasičan obavještajni rad Nijemci su u Španjolskoj osnovali i nekoliko prislušnih postaja koje su pratile savezničke radiokomunikacije. Vrhovno zapovjedništvo njemačkih oružanih snaga (OKW) je oko 1937. osnovalo svoju prislušnu (interceptorsku) i dekriptersku službu (OKW/Chi) koja se bavila presretanjem, analizom i dekriptiranjem

⁶ Sicherheitsdienst

⁷ Oberkommando der Wehrmacht – OKW

⁸ *German Espionage and Sabotage...*, <http://www.history.navy.mil/faqs/faq114-1.htm>.

⁹ Etappendienst

¹⁰ Glavna uprava za sigurnost Reicha

¹¹ Treći ured RSHA, tj. protuobavještajna služba

¹² Šesti ured RSHA, tj. obavještajna služba

¹³ *German Espionage and Sabotage...*, <http://www.history.navy.mil/faqs/faq114-1.htm>.

¹⁴ vojni odjel Šestog (inozemnog) ureda RSHA

poruka stranih vlada, diplomatskih službi, vojnih atašea itd. Usto je OKW/Chi pratio i otvorene izvore, tj. programe stranih komercijalnih radiopostaja. U svakom slučaju, radilo se o praćenju komunikacija na najvišem (strateškom) nivou. Pojedine su grane oružanih snaga (kopnena vojska, zrakoplovstvo i mornarica) imale svoje posebne prislušne i dekripterske službe, namijenjene isključivo za potrebe svoje grane.

Nijemci su oko 1940. planirali osnivanje prislušnih postaja u neutralnim državama i državama njemačkih saveznika, koje su trebale raditi za sve tri grane i Vrhovno zapovjedništvo oružanih snaga, ali pod nadzorom OKW/Chi.

Kao što je Abwehr jedini imao pravo djelovati na stranom teritoriju, tako je vjerojatno i OKW/Chi namjeravao nadzirati mreže prislušnih postaja u inozemstvu. Tome se najviše protivila ratna mornarica, koja je odbila ući u taj projekt i nastavila je raditi samostalno. Naravno, kad je bilo neophodno, mornarička je dekripterska služba surađivala s ostalim službama.¹⁵ Mornarička prislušna i dekripterska služba, poznata kao B-Dienst (Beobachtung-Dienst),¹⁶ bila je starija i iskusnija od dekripterske službe OKW-a. Barem do druge polovine 1943. B-Dienst je osiguravao dovoljnu količinu podataka o savezničkim konvojima kako bi njemačke podmornice mogle uspješno djelovati. Uz navedene izvore, važan dio završne „slike“ bili su i zračno izviđanje, izvješća poslana s podmornica i izvješća agenata Abwehra, osobito onih iz Španjolske i područja Gibraltarskih vrata.¹⁷

OKW/Chi je 1940. u Španjolskoj osnovao mrežu prislušnih postaja za praćenje savezničkog radioprometa na Mediteranu i za presretanje kratkovalnih radiokomunikacija iz Švedske. Kontrolna (upravna) postaja bila je u Madridu, prvo u zgradi konzulata, a nakon 1942. postaja se preselila u noćni klub Florida u blizini Madrida (vjerojatno su Nijemci kupili taj noćni klub). Nijemci su u Španjolskoj imali „samo“ prislušne postaje, a poruke koje su presretane slane su kuririma, radiovezom ili žičnom vezom (teleprinterom) u Berlin na obradu (analizu, dekriptiranje itd.). Najveća postaja bila je sjeverno od Seville, na stočnoj farmi koju su kupili Nijemci. Na toj je farmi i ratna mornarica imala „radiogoniometrijsku“ postaju koja je radila isključivo pod nadzorom mornarice.

Uz Madrid i Sevillu postojale su postaje u Tangeru i na Kanarima te postaja ratnog zrakoplovstva u Barceloni. Međutim, iz saslušanja Nijemaca odmah nakon rata nije uvijek jasno koja je postaja pripadala Vrhovnom zapovjedništvu ili nekoj od grana.¹⁸

Mornarička postaja u Sevilli službeno je bila radiogoniometrijska, ali službeno su sve mornaričke postaje bile radiogoniometrijske i dijelile su se na „primarne“ (glavna zadaća prislušivanje a tek zatim radiogoniometrija) i „sekundarne“ (namijenjene za radiogoniometriju i analizu prometa).¹⁹ Vjerojatno je postaja u Sevilli služila i za prislušivanje i za radiogoniometriju. Postojala je barem još jedna mornarička

¹⁵ *European Axis Signal Intelligence in World War II*, 1946.

¹⁶ Služba motrenja

¹⁷ *Battle of the Atlantic*, <http://www.ibiblio.org/hyperwar/ETO/Ultra/SRH-024/index.html>.

¹⁸ *European Axis Signal Intelligence in World War II*, 1946.

¹⁹ *European Axis Signal Intelligence in World War II*, 1946.

prislušna postaja u Španjolskoj, u La Coruñi.²⁰ Za tu postaju saveznici su doznali zarobljavanjem dva pripadnika B-Dienst na nakon potonuća podmornice U-664 na sjevernom Atlantiku u kolovozu 1943.²¹

Španjolska vlada nije službeno odobrila rad njemačkim prislušnim postajama na svom teritoriju pa su Nijemci poduzimali mjere kako bi osigurali tajnost svog rada. Izbjegavani su čak i kontakti s ostalim Nijemcima u Španjolskoj. S vremenom je Španjolska, prvenstveno zbog savezničkih pritisaka, počela onemogućavati djelovanje Nijemaca pa je u siječnju 1944. postaja u Sevilli „odana“ (ili je zaista bila odana, moglo se i to desiti) i Nijemci su je zatvorili kako bi izbjegli upad španjolske policije. Otrprilike u isto vrijeme iz Tangera su protjerani njemački operateri. U travnju 1945. osoblje postaje u Madridu je internirano. Iako službeno odobrenje za rad nije postojalo, Nijemci su cijelo vrijeme održavali tajne kontakte s pojedinim visokorangiranim Španjolcima. Španjolci su pouzdano znali za njemačke postaje, iako sasvim sigurno nisu bili upoznati s detaljima njihovog rada.²²

Iz prislušnih postaja u Španjolskoj njemačka je mornarica mogla pratiti lokalne radiokomunikacije. Na primjer, iz postaje u Sevilli Nijemci su mogli pratiti radiofonske razgovore na srednjem valu britanskih i američkih zrakoplova u području Gibraltarskih vrata. Na temelju tog praćenja i izvješća lokalnih njemačkih agenata i mornaričkih atašea iz Madrida i Tangera, admiral Dönitz je saznao koje su njemačke podmornice napadnute prilikom prolaska iz Atlantika u Mediteran, kako je napad završio i je li bilo preživjelih (tj. koliko je zarobljenika iskrcano u Gibraltar).²³ Vjerojatno su i iz postaje u La Coruñi Nijemci pratili lokalne radiokomunikacije savezničkih zrakoplova i brodova, npr. razgovore savezničkih zrakoplova u Biskaju.

Uz prislušne postaje, njemačka je mornarica u Španjolskoj postavila i predajnike za potrebe elektronske navigacije. Radiogoniometrijski predajnik (radiofar) postavljen je u blizini rta Finisterre (sjeverozapadna Španjolska), a dva su predajnika hiperboličkog navigacijskog sistema Elektra-Sonne bila podignuta tijekom rata u Lugu (sjeverozapadna Španjolska) i u Sevilli (južna Španjolska) (Bauer 2004).

SIS,²⁴ obavještajna služba talijanske mornarice, u proljeće 1940. je u prostorijama talijanskog konzulata u Tangeru postavila tajnu postaju za motrenje prometa brodova. Zatim je u Algecirasu SIS otvorio „konzulat“ čiji su svi djelatnici bili pripadnici mornarice, uključujući i konzula, kapetana bojnog broda Bordigionia. Zanimljivo je da se talijanski konzulat u Algecirasu nalazio u nekom hotelu, dok je britanski konzulat bio u neposrednoj blizini, u drugom hotelu. Prozori talijanskog konzulata gledali su direktno na zaljev, a tajna radiopostaja vijesti o kretanju brodova smjesta je slala u Glavni stožer mornarice u Rimu.

Još je jedna motriteljska postaja SIS-a uspostavljena u Ceuti pa je cijelo područje bilo odlično pokriveno. SIS se služio i motornim ribarskim brodovima pod španjol-

²⁰ sjeverozapadna obala Španjolske

²¹ www.uboatarchive.net

²² *European Axis Signal Intelligence in World War II*, 1946.

²³ www.uboatarchive.net

²⁴ Servizio Informazioni Segrete

skom zastavom i s krivotvorenim dokumentima, koji su naizmjenice plovili duž alžirske i marokanske obale kao pokretne motriteljske postaje (De Risio 1981).

SAVEZNIČKE OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE I ŠPANJOLSKA

Sve su se savezničke obavještajne službe uključile u borbu protiv njemačkog i talijanskog djelovanja u Španjolskoj. Saveznici su Španjolsku potpuno obavještajno „pokrivali“ i u Španjolskoj i u inozemstvu. FBI je nadzirao španjolsko veleposlanstvo u Washingtonu, isto je u Londonu činila britanska Služba sigurnosti (Security Service), poznata pod neslužbenim nazivom MI5 (Andrew 2009).

Gibraltar je britanski teritorij pa je MI5 već 1938. postavio stalnog časnika za sigurnost u Gibraltaru (Andrew 2009). Iz svoje postaje u Gibraltaru pripadnici MI5 budno su pazili na djelovanje Abwehra i španjolske obavještajne službe čiji su se područni uredi nalazili u Algecirasu. Kad su Britanci prikupili dovoljno dokaza (uz pomoć dvostrukog agenta), britanska je vlada mogla izvršiti pritisak na Španjolsku, koja je 3. veljače 1944. objavila izjavu u kojoj je obećala provođenje stroge neutralnosti španjolskih građana i stranaca u Španjolskoj, nakon čega su njemačke obavještajne operacije u južnoj Španjolskoj prestale.²⁵ Najveći su problem Britancima predstavljali napadi talijanskih mornaričkih diverzanata, koji su u nekoliko navrata uspješno napali teretne brodove na sidrištu Gibraltara, a zadnji je napad izveden u kolovozu 1943. U početku su talijanski diverzanti dolazili do Gibraltara podmornicom, nakon toga su djelovali iz Algeciras (Brou 1978).

Na španjolskom teritoriju djelovale su obavještajne službe, američki Ured strateških službi (OSS)²⁶ i britanska Tajna obavještajna služba (SIS),²⁷ poznatija pod neslužbenim nazivom MI6. Postaja OSS-a u Madridu osnovana je u travnju 1942. i cijelo su je vrijeme ozbiljno onemogućavali u radu američki veleposlanik u Madridu Carlton J. Hayes (koji je špijuniranje „prijateljske“ zemlje smatrao neameričkim) i ostalo diplomatsko osoblje. Onemogućavanje je bilo toliko snažno da su operativci OSS-a morali dolaziti iz Lisabona jer je američko veleposlanstvo u Madridu dojavljivalo španjolskoj policiji identitet pripadnika OSS-a. Unatoč tome, OSS je ostvario odlične rezultate prikupljajući podatke o vojnoj, obavještajnoj i ekonomskoj suradnji

²⁵ *Battle for Gibraltar*, <https://www.mi5.gov.uk/home/mi5-history/world-war-ii/the-battle-for-gibraltar.html>.

²⁶ Office of Strategic Services (OSS) je bila prva prava obavještajna služba SAD-a, nastala 1941. uz britansku pomoć. OSS je bio zamišljen kao kombinacija britanskih MI6 i Uprave za specijalne operacije (Special Operations Executive – SOE). Službeno osnovan 13. lipnja 1942., OSS je bio zadužen za prikupljanje i analizu strateških podataka i za provođenje specijalnih operacija (sabotaža, subverzija itd.) u inozemstvu, mada su u nekim dijelovima svijeta oružane snage i FBI zadržale svoje ovlasti (npr., FBI u Srednjoj i Južnoj Americi). Budući da se radilo o mladoj službi, može se reći da je OSS uspješno obavljao svoje zadaće, posebno infiltraciju svojih agenata u Njemačku. Uspjeh OSS-a utoliko je veći kad se uzme u obzir skoro neprijateljski stav ostalih američkih službi prema njemu.

²⁷ Secret Intelligence Service

Španjolske i Njemačke. Između ostalog, OSS je prikupljao podatke o tajnom sistemu opskrbljivanja njemačkih podmornica u španjolskim lukama (Steury 2000).

MI6 je bio zadužen za obavještajno djelovanje u inozemstvu te je već 1942. imao agente u Lisabonu, Gibraltar, Tangeru i Madridu. Unutar MI6 nalazio se Peti (protuobavještajni) odjel koji nije prikupljao podatke o stranim državama, već se borio protiv obavještajnog djelovanja neprijatelja u tim državama. U slučaju Španjolske, glavna je zadaća Petog odjela bila borba protiv Abwehra u Španjolskoj (Boyle 1982).

Najslabija karika obavještajnog rada u Drugom svjetskom ratu (a i inače) bile su radiokomunikacije. I najbolje obavještajne mreže (uključujući i savezničke) „padale“ su nakon što bi njihovi predajnici bili locirani. Za praćenje i dekriptiranje neprijateljskih obavještajnih radiokomunikacija u SAD-u bili su zaduženi pripadnici Obalne straže,²⁸ koji su praćenjem radioveza krijumčara alkohola prije rata razvili posebne tehnike otkrivanja i praćenja ilegalnih radiokomunikacija. Kad je Obalna straža 1. studenog 1941. došla pod zapovjedništvo Ratne mornarice, nastavljen je rad na presretanju i dekriptiranju njemačkih obavještajnih radiokomunikacija. Odjel dekriptera Obalne straže unutar dekripterske službe Ratne mornarice nazvan je OP-20-GU i bio je zadužen za praćenje, dekriptiranje i analizu obavještajnog radioprometa, pri čemu je blisko surađivao sa srodnim britanskim službama (Mowry 1989a).

Britanska dekripterska služba zvala se Vladina škola za kodove i šifre²⁹, a tijekom rata bila je smještena u Bletchley Parku. Bletchley Park je dekriptirao poruke koje su im dostavljale postaje za prislušivanje, a koje su pripadale pojedinim granama oružanih snaga. Za prislušivanje obavještajnih radiokomunikacija bila je zadužena posebna služba, Radio sigurnosna služba (RSS)³⁰. Pripadnici RSS-a bili su uglavnom prijeratni radioamateri (Mowry 1989a). Na početku Drugog svjetskog rata RSS je bio u sastavu MI5. Međutim, MI5 je uspješno pronalazio njemačke agente u Britaniji, pa je RSS ubrzo ostao „bez posla“ i s vremenom je počeo pratiti njemačke obavještajne radiokomunikacije u inozemstvu. Zbog toga je RSS 1941. prešao u sastav MI6, pod nazivom Specijalna komunikacijska postrojba 3 (SCU3)³¹. Prislušivačima RSS-a nije bilo previše teško razlikovati njemačke obavještajne komunikacije od ostalih, u principu vojnih. Prilikom uspostave veze njemački agenti na terenu i postaje s kojima su komunicirali koristili su međunarodne radioamaterske izraze, a (šifrirane) poruke sastojale su se od skupina od po pet znakova (slova), što je u radioamaterskim vezama bilo zabranjeno.³² Takva vrsta komuniciranja lako je privlačila pažnju presretača RSS-a.

Iako amateri, ti su presretači bili vrloiskusni i predani poslu. Usto su bili vješti u prijemu vrlo slabih signala, a baš su takvi bili signali njemačkih agenata na terenu.³³

²⁸ US Coast Guard

²⁹ Government Code & Cypher School – GC&CS

³⁰ Radio Security Service

³¹ Special Communication Unit 3

³² King, *The Secret Activities...*

³³ *Secret Listeners*, <http://www.g3msw.demon.co.uk/index.html>.

Jedna od stalnih prislušnih postaja RSS-a izgrađena je i u Gibraltaru. Uz prislušne postaje RSS je imao i radiogoniometrijske postaje koje su locirale mjesta s kojih su slane njemačke poruke.³⁴

Španjolska i sjeverna Afrika bile su Nijemcima izuzetno važne, pa su u mnogim tamošnjim lukama imali agente koji su bili u stalnoj radiovezi s Madridom (odakle su podaci išli u Berlin). Njemačka obavještajna postaja u La Linei³⁵ slala je podatke o uplovljavanju i isplavljanju iz Gibraltara, postaja iz Tanagera javljala je o konvojima koji su prolazili Gibraltarskim vratima.³⁶ Vjerojatno je prislušna postaja RSS-a u Gibraltaru radila „punom parom“.

NJEMAČKE OBAVJEŠTAJNE RADIOKOMUNIKACIJE I SAVEZNIČKE DEKRIPTERSKE SLUŽBE

Abwehr je izgradio svoju posebnu radiokomunikacijsku službu. Godine 1936. je radio-središte (njem. *Funkzentrale*) uspostavljeno u blizini Berlina, da bi nakon toga bilo preseljeno u Belgij (zapadno od Berlina), a obje je lokacije Abwehr koristio za komuniciranje s agentima u Europi.

Za komuniciranje s agentima u prekomorskim zemljama (Južna i Sjeverna Amerika, Srednji i Daleki istok) Abwehr je imao radio-središte³⁷ u nekoj vili u Wohldorfu, sjeverno od Hamburga (Bauer 2003). Radio-središte u Bordeauxu (Francuska) služilo je za praćenje radioprometa agenata u inozemstvu prema Hamburgu te kao relejna postaja u slučaju da Hamburg nije mogao primiti pojedinu poruku (Mowry 1989b). Radilo se o dobroj ideji jer su radiopredajnici agenata u inozemstvu imali slabiju izlaznu snagu, uobičajeno 40 ili 80 watta, pa je bilo dobro imati još jedno središte za prijem poruka s terena.

Za potrebe agenata koji su djelovali prikriveno u inozemstvu Nijemci su konstruirali nekoliko tipova radiouređaja koji su se nalazili u koferima ili su bili modularno napravljeni (posebno prijemnik, predajnik i napajanje) te su se mogli odvojiti i sakriti. Snaga predajnika i uporabljene frekvencije ovisile su o udaljenosti agenata od Njemačke. Njemački agenti u Europi uobičajeno su koristili uređaj SE 90/40, smješten u koferu, izlazne snage 40 watta, a koristili su frekvencije između 3 i 6,5 MHz. Agenti u Južnoj Americi (i južnoj Africi) trebali su jače predajnike pa su koristili radiouređaj S 89/80, smješten u koferu, izlazne snage predajnika 80 watta, a koristili su frekvencije i do 18 MHz. Nijemci su imali i uređaje manje snage (3, 10, 14 i 20 watta), koji su omogućavali veze manjeg dometa i obično su ih koristili agenti koji su operirali odmah iza linije bojišta (Bauer 2003).

Prijemne i predajne frekvencije radiouređaja nisu bile iste, na taj su način agent

³⁴ King, *The Secret Activities...*

³⁵ Grad sjeverno od Gibraltara, između Gibraltara i La Linee je samo 600–700 metara neutralnog pojasa.

³⁶ King, *Box 25*.

³⁷ Übersee-Funkzentrale

na terenu i njegova kontrolna postaja mogli komunicirati naizmjenice: agent bi pozvao kontrolnu postaju, ona bi odgovorila i rekla da je spremna za prijem, agent bi poslao poruku i pitao je li poruka primljena itd. Takvu vrstu komunikacija teže je nadzirati, ali su Britanci tome doskočili na način da je svaki operater u stalnim postajama RSS-a radio istodobno na dva radioprijemnika pa je mogao pratiti cjelokupnu komunikaciju.³⁸

Agenti na terenu koji su komunicirali s Hamburgom dnevno su mijenjali svoje pozivne znakove (Mowry 1989b). To može otežati rad prislušivača, ali ako jedan ili nekoliko istih prislušivača stalno radi na jednoj mreži, s vremenom se uoči način rada (tipkanja) radiotelegrafista, pa pozivni znaci više nisu toliko važni.

Poruke slane radiovezom morale su biti šifrirane. Abwehr je koristio dvije vrste šifriranja: ručno i strojno. Agenti ubačeni u neutralne ili neprijateljske zemlje nisu imali Enigme pa su poruke šifrirali (i dešifrirali) „ručno“, koristeći olovku i papir. Nijemci su nastojali osmisлити ključ šifre koji su agenti mogli zapamtiti, a kao izvor znakova ili riječi služile su knjige koje su agenti mogli imati uza sebe a da ne izazovu pažnju, npr. romani, rječnici ili Biblija (Mowry 1989b). Naravno, i na drugoj (prije-mnoj) strani postojalo je isto izdanje te knjige. Tijekom rata Nijemci su za potrebe svojih agenata na terenu razvili i dva mehanička pomagala za šifriranje dovoljno mala da se mogu sakriti.

U Španjolskoj su neki agenti komunicirali direktno s Hamburgom, dok su neki komunicirali s postajom Abwehra u Madridu, koja je njihova izvješća slala u Njemačku. Sve je ovisilo o tome tko je agente unovačio ili poslao na teren. Ako je agent (u pravilu Nijemac) poslan iz Njemačke, komunicirao je s Njemačkom. Kad bi lokalnog agenta (u pravilu Španjolca) unovačila postaja Abwehra u Madridu, taj je agent slao izvješća postaji u Madridu. Naravno, postaja Abwehra u Madridu održavala je stalnu vezu s Njemačkom. U svakom slučaju je nebo iznad Španjolske (i tadašnjeg španjolskog Maroka) bilo „puno“ njemačkih obavještajnih signala. Sve su te signale presretali saveznički prislušivači i većinu tih šifriranih poruka dekriptirale su savezničke službe. Neke, međutim, nisu. Potkraj 1942. postojala je radioveza Berlin – Madrid i Berlin – Tétouan.³⁹ Te su dvije veze koristile ručno šifriranje koje Amerikanci i Britanci (nakon studenog 1943.) nisu mogli dekriptirati.

Gradovi u kojima su djelovali njemački agenti (i koji su održavali radiovezu s Madridom ili Hamburgom) bili su San Sebastian⁴⁰, Gijon⁴¹, Vigo⁴², Lisabon i Tanger. U siječnju 1945. agent (vjerojatno Španjolac jer je poruku pisao na španjolskom) iz Spartela održavao je radiovezu s Hamburgom i izvješćivao o konvojima koji su prolazili pokraj rta Spartel.⁴³ Postojala je i radioveza Madrid – Ceuta.

³⁸ King, *The Secret Activities...*

³⁹ Tétouan je bio glavni grad španjolskog Maroka.

⁴⁰ Na sjevernoj obali Španjolske, u Biskajskom zaljevu, 20 km od granice s Francuskom.

⁴¹ Grad i zaljev na sredini španjolske sjeverne obale, u Biskajskom zaljevu.

⁴² Grad i zaljev na sjeverozapadnoj obali Španjolske.

⁴³ Rt Spartel smješten je na sjeverozapadnoj obali Maroka, 12 km zapadno od Tangera. Linija između rtova Trafalgar (Španjolska) i Spartel predstavlja zapadnu granicu Gibraltarskih vrata.

Postaje Abwehra smještene u konzulatu ili veleposlanstvu mogle su koristiti strojeve za šifriranje, bili su to Kryha⁴⁴ i Enigma G, tzv. Abwehrova Enigma (Mowry 1989b). Britanci i Amerikanci uspješno su dekriptirali poruke šifrirane Kryhom, uključujući i poruke između Njemačke i Španjolske.⁴⁵ Obalna straža SAD-a uspješno je dekriptirala obavještajne poruke šifrirane Kryhom između Njemačke i Argentine (Mowry 1989b).

Enigma G, koju je koristio Abwehr, razlikovala se od ostalih modela, uključujući i Enigmu koju su koristile njemačke oružane snage. Enigma G nije imala dio s utičnicama (tj. kabelima) na prednjoj strani, rotori i reflektor imali su drugačija unutarnja ožičenja od rotora vojnih Enigmi. Usto, reflektor se ručno rotirao oko svoje osi prije početka šifriranja, kao i rotori, i taj je podatak (početna pozicija reflektora i rotora na početku šifriranja poruke) bio sastavni dio ključa šifre. Tijekom šifriranja poruke rotori i reflektor su se rotirali oko svoje osi drugačije od rotora vojnih Enigmi (kod vojnih se reflektor nije rotirao oko svoje osi).

Zbog sigurnosti Abwehr je od proizvođača naručivao rotore bez unutarnjih ožičenja te bi ih naknadno postavljao, vjerojatno da ostale njemačke službe ne mogu dekriptirati poruke Abwehra. Unutarnja ožičenja rotora korištenih u jednom odjelu razlikovala su se od unutarnjih ožičenja rotora korištenih u drugim odjelima Abwehra.

I SD (Služba sigurnosti) koristio je Enigmu G u Njemačkoj i inozemstvu. Unutarnja ožičenja njihovih rotora razlikovala su se od unutarnjih ožičenja rotora Abwehrovih Enigmi G (*Enigma G*). Oko 5. svibnja 1944. Abwehr je na radiovezi između Berlina i Madrida s ručnog šifriranja prešao na šifriranje Enigmom.

Odjeli u Bletchley Parku, koji su dekriptirali njemačke obavještajne poruke šifrirane ručnim šiframa ili Enigmom, uspješno su dekriptirali veći dio poruka koje su presretali, a velik dio tih poruka sadržavao je rezultate motrenja agenata u Španjolskoj, Portugalu i španjolskom Maroku (Mowry 1989b). I američka Obalna straža imala je uspjeha u dekriptiranju njemačkih obavještajnih poruka, Abwehra i SD-a, prvo onih na vezi Argentina – Berlin, a zatim i na vezi Madrid – Berlin (Mowry 1989b).

Koliko su god Abwehr i SD (sasvim opravdano) pazili na tajnost unutarnjih ožičenja rotora u Enigmama, postojale su slabe točke u sigurnosti koje su saveznici uspješno iskoristili. Prije svega, Enigma G koristila je nesiguran indikator poruka, osam slova na početku svake poruke, koja su označavala ključ pojedine poruke (ključ se sastojao od četiri slova koja su označavala početne položaje reflektora i rotora oko njihovih osi na početku šifriranja poruke). Taj je indikator bio izuzetno nesiguran, Poljaci su još prije rata pomoću tog indikatora dešifrirali njemačke poruke šifrirane vojnom Enigmom. Pred sam početak rata Poljaci su britanskim i francuskim kolegama otkrili svoja saznanja pa Britanci nisu počeli baš od „nule“.

Koristeći poljska iskustva i razvijajući svoju metodu, Britanac Alfred Knox je u prosincu 1941. otkrio unutarnja ožičenja rotora i reflektora i način rada Enigme G. Knoxu je pomoglo i to što su njemački operateri u pravilu odabirali stereotipne

⁴⁴ Kryha je bio mehanički uređaj za šifriranje pogonjen satnim mehanizmom („na navijanje“).

⁴⁵ *Kryha Cipher Machine*, <http://cryptocellar.web.cern.ch/cryptocellar/Kryha/>.

ključeve poruke, npr. ženska imena, riječi itd. Rijetko se kad radilo o nasumično odabrana četiri slova (Andrew 2009; Carter). Uz nesigurnu proceduru koju je Abwehhr koristio, Britancima je pomogla i činjenica da su Nijemci često slali iste ili slične poruke šifrirane različitim šiframa.

Njemački agenti na terenu koristili su ručne šifre koje je dekriptirao odjel koji je vodio Oliver Strachey u Bletchley Parku. Poruke tih agenata često su ponavljane unutar Abwehrovih veza, ovaj put šifrirane Enigmom G. Imajući dekriptirane poruke njemačkih agenata na terenu, odjel koji se bavio dekriptiranjem poruka šifriranih Enigmom G dolazio je do pretpostavljenih dijelova poruke (Britanci su ih zvali *crib*). Znajući princip rada Enigme G, bilo je moguće otkriti ključ za taj dan te bi nakon toga sve poruke šifrirane ključem za taj dan (u pojedinoj mreži) bile dekriptirane.⁴⁶

Slanje iste poruke šifrirane na dva načina je pogrešno, ali se ponekad ne može izbjeći. Agent radi za onog tko ga je unovačio i njemu šalje izvješća. Ta izvješća, posebno ona od strateške važnosti, prosljeđuju se na višu razinu, te je ponavljanje nemoguće izbjeći.

Najbolji britanski dvostruki agent bio je Španjolac (zapravo Katalonac) Juan Pujol Garcia (tajno ime Garbo). Garbo je od samog početka želio raditi za Britance, ali su ga oni odbili pa se obratio Abwehru u Madridu i ponudio im svoje usluge. Na kraju je Garbo ipak završio u Britaniji odakle je uz pomoć Tomása Harrisa iz MI5, koji bio Garbov kontrolor (*case officer*), sastavljao lažna izvješća koja je prvo pismima, a nakon nekog vremena radiovezom slao u postaju Abwehra u Madridu.

Nijemci su mu prije toga poslali šifru kojom je šifrirao poruke. Iz Madrida su Garbova izvješća slana direktno u Berlin, opet radiovezom. Na taj način ne samo da je Garbo uspješno sudjelovao u obmanjivanju Nijemaca, osobito prije i za vrijeme desanta na Normandiju, već su pomoću Garba Britanci saznavali tajne adrese u Lisabonu, šifre i način rada Abwehra na Pirenejskom poluotoku (Andrew 2009; Masterman 1991). Britanci su sastavljajući „Garbova izvješća“ Nijemce obmanjivali na strateškom nivou, u svezi iskrčavanja u Normandiji itd. Naravno da je postaja Abwehra u Madridu morala Garbova izvješća šifrirati Enigmom G prije slanja radiovezom u Berlin, što je značilo obilje *cribova* za Bletchley Park.

Zanimljivo je da Britanci nisu uspjeli razbiti talijanske „ručne“ šifre. Talijanski konzulat u Algecirasu komunicirao je pomoću radiopostaje i te je poruke presretala postaja RSS-a u Gibraltaru. Unutar RSS-a skupina broj 8 bavila se talijanskim obavještajnim radiokomunikacijama, uglavnom u Španjolskoj i sjevernoj Africi.⁴⁷ Međutim, analizom radioprometa (učestalost emitiranja, dužina poruka itd.) nije moguće stvoriti cijelu sliku djelovanja suprotne strane. Talijani su koristili samo jedan strojni uređaj za šifriranje, koji su u Bletchley Parku razbili već do lipnja 1941. Osim te jedne strojne šifre, Talijani su koristili „ručne“ šifre (uvedene između lipnja i studenoga 1940.), koje Britanci nisu uspjeli dekriptirati.

Zvuči nevjerojatno da su Talijani upozoravali Nijemce kako saveznički postupci

⁴⁶ *Cryptanalysis of the Enigma*, http://en.wikipedia.org/wiki/Cryptanalysis_of_the_Enigma.

⁴⁷ King, *Box 25*.

nagovješćuju da saveznici čitaju njemačke šifre, ali im Nijemci nisu vjerovali.⁴⁸ S druge strane, kad se uzme u obzir uvjerenje Nijemaca kako su tehnički (u to vrijeme i na svaki drugi način) superiorni, taj podatak i nije toliko nevjerojatan. U ovom su slučaju Talijani bili opravdano skeptični.

TAJNO OPSKRBLJIVANJE NJEMAČKIH PODMORNICA U ŠPANJOLSKIM LUKAMA

Kako bi osigurali mogućnost djelovanja na udaljenijim područjima, njemačka je ratna mornarica prije Drugog svjetskog rata napravila planove za opskrbljivanje površinskih brodova i podmornica.

Na samom su početku rata tankeri opskrbljivali ratne brodove, gusarske brodove (*raider*) i podmornice na otvorenom moru gorivom, vodom, hranom i streljivom (torpedima). Naravno, ti su tankeri prije ili poslije bili otkriveni pa taj sistem opskrbljivanja nije mogao dugo trajati.⁴⁹ Najdulje su ostali operativni njemački tankeri u Indijskom oceanu, ali su i oni otkriveni te su ih njihove posade same potopile, tanker *Charlotte Schliemann* u veljači 1944. i tanker *Brake* u ožujku 1944. Postojala je mogućnost opskrbe podmornice s druge podmornice. Nijemci su razvili poseban tip opskrbe podmornice (tip XIV), koje nisu bile naoružane (imale su samo protuavionsko naoružanje za obranu), poznate su bile pod imenom „krave muzare“ i opskrbljivale su (gorivom, hranom, vodom, torpedima itd.) operativne podmornice tipa VII i IX. Na taj su način operativne podmornice mogle dulje ostati u području operacija, uzduž obale SAD-a, Južne Amerike, Kariba itd. Naravno da su opskrbe podmornice za saveznike bile primarni cilj. Ukupno je deset opskrbenih podmornica bilo u službi, većina ih je uništena 1943. Posljednja opskrbeni podmornica (U-490) potopljena je na svojoj prvoj zadaći, u lipnju 1944.⁵⁰

Ponekad je jedna operativna podmornica (tip VII ili IX) opskrbljivala drugu operativnu podmornicu. Radilo se o manjim količinama goriva koje je opskrbljenoj podmornici omogućilo da se vrati u luku ili da još neko vrijeme operativno djeluje. Pored toga, postojala je i mogućnost opskrbe podmornica u neutralnim lukama. Neposredno pred početak rata, njemačka je mornarica u nekim španjolskim lukama i u Las Palmasu⁵¹ smjestila tankere trgovačke mornarice koji su služili kao tajne baze za opskrbu podmornica.

Prva iskustva sa španjolskim teritorijalnim vodama i lukama njemačke su podmornice imale još za vrijeme španjolskog građanskog rata. Radilo se o podmornicama 2. (Saltzwedel) flotile, baza flotile bila je u Wilhelmshavenu. U studenom i prosincu 1936. dvije su podmornice, U-33 i U-34 operirale ispred španjolske mediteranske

⁴⁸ *Influence of ULTRA in the Second World War*, <http://www.cl.cam.ac.uk/Research/Security/Historical/hinsley.html>

⁴⁹ www.uboatarchive.net

⁵⁰ www.uboatarchive.net

⁵¹ Grad i luka na otoku Gran Canaria, upravno središte španjolske pokrajine Las Palmas.

obale. Tijekom rata još su neke podmornice i flotile operirale u španjolskim vodama. Podmornica U-35 čak je uplovljavala u španjolske luke (pod kontrolom nacionalista) El Ferrol i Cádiz. U-35 je posjetila i Tanger.⁵²

Mogućnost tajnog sistema opskrbe podmornica u „prijateljskim neutralnim zemljama“ spominje se u ratnom dnevniku zapovjednika podmornica admirala Dönitza već u listopadu 1939. Treba imati na umu da u to vrijeme Francuska još nije bila osvojena pa njemačke podmornice nisu mogle koristiti francuske luke kao svoje baze, već su na Atlantik isplivljavale iz sjeverne Njemačke. Sistem opskrbe u sjeverozapadnim španjolskim lukama (zaljevima) već je bio uspostavljen, ali nije bio iskušan u praksi. U studenom 1939. stožer ratne mornarice izvijestio je Dönitza da podmornica U-25 ne može biti opskrbljena na španjolskoj obali jer Španjolska odnedavno radi političke teškoće. U slučaju krajnje nužde moguće je organizirati opskrbu u luci Ferrol. Dönitz je naveo kako nije iznenađen te da je uvijek smatrao (opskrbu u Španjolskoj) vrlo nesigurnom.

Iako je u siječnju 1940. Dönitz još bio nesiguran u pogledu Španjolske, postojala je potreba te je dogovorena opskrba podmornice U-44 u noći 25./26. siječnja u luci Cádiz (južna Španjolska, zapadni ulaz u Gibraltarska vrata). Međutim, zbog toga što je u navedeno vrijeme U-44 progonila jedan konvoj, a Dönitz još nije bio siguran u mogućnost opskrbe, plan je otkazan. Ponovno je zakazana opskrba podmornice U-25, prvenstveno da se u praksi dokaže mogućnost takve opskrbe. I konačno, 31. siječnja 1940. Dönitz zapisuje da je primio vijest „preko kopna“ (vjerojatno putem njemačke mreže u Španjolskoj) kako je opskrba U-25 obavljena prema planu. Nije navedeno u kojoj je luci izvršena opskrba, ali je navedeno da U-25 operira ispred luke Vigo. Bila je to prva opskrba jedne njemačke podmornice u nekoj od španjolskih luka. Nakon toga su i druge podmornice bile opskrbljivane u Španjolskoj. U međuvremenu je Francuska zatražila primirje te je Dönitz 23. lipnja 1940. zapisao kako je vlak nakrcan torpedima, pričuvnim dijelovima za podmornice i potrebnim tehničkim osobljem krenuo prema Parizu kako bi se brzo uspostavile podmorničke baze u francuskim lukama na Atlantiku.⁵³

Uspostavljanjem podmorničkih baza u Francuskoj, njemačke su podmornice dobile puno veću mogućnost djelovanja na Atlantiku jer su prije toga morale isplovljivati iz sjeverne Njemačke, ploviti preko Sjevernog mora i zaobilaziti Britansko otočje. Ipak, opskrbljivanje u španjolskim lukama se nastavilo, posebno je to bilo korisno podmornicama koje su djelovale u području Gibraltara, duž obale Portugala i na zapadnim prilazima Britaniji. S vremena na vrijeme (npr. u srpnju 1941.) zbog britanskih prosvjeda Španjolskoj podmornice su umjesto u jednoj luci morale biti opskrbljene u drugoj, ali je sistem ipak funkcionirao. Saveznici su već 1941. iz izjava zarobljenih njemačkih podmorničara saznali o tajnom sistemu opskrbe u španjolskim lukama. Usto su saveznički obavještajci motrili na njemačke brodove koji su se nalazili u Španjolskoj.

Kao primjer razloga i načina opskrbljivanja u Španjolskoj može poslužiti primjer

⁵² U-35, a Type VII U-Boat, <http://www.u-35.com/prewar/>.

⁵³ www.uboatarchive.net

podmornice U-66 koja se u noći 25./26. rujna 1942. opskrbila u luci El Ferrol. Dva ili tri tjedna prije toga U-66 primila je na moru gorivo i hranu od jedne opskrbe podmornice, ali je poslije otkriveno da nedostaje goriva za siguran povratak u Lorient (Francuska). Zbog toga je zapovjeđena opskrba u El Ferrolu. U-66 stigla je u zaljev ujutro 25. rujna te je dan provela na dnu, čekajući mrak. U 23:00 sata izronila je i približila se njemačkom tankeru *Georg Albrecht*, koji je bio usidren 150–200 metara od najbližeg kopna. Podmornica se privezala na lijevoj strani tankera (okrenutoj prema pučini) prije 1:00 sat (26. rujna) te je počela opskrba. Koristeći cijev s tankera, U-66 je u sljedećih 90 minuta primila oko 15 kubičnih metara goriva (nafte) i nešto hrane (jabuke i konzervirano voće). Jedan član posade, pozornik strojar (njem. *Maschinengefreiter*) Helmut Ehrlichmann bio je bolestan te je prebačen na tanker. Oko 4:00 sata U-66 napustila je zaljev da bi 29. rujna stigla u Lorient. Ehrlichmann je s tankera prebačen u bolnicu u El Ferrol gdje je operiran. Nakon otprilike 18 dana prijavio se, u civilnoj odjeći, njemačkom veleposlanstvu u Madridu i nakon toga je poslan na oporavak u Njemačku (na U-66 vratio se prije njene sljedeće plovidbe, u studenom 1942.).

I u Vigu i Cadizu procedura je bila ista. U zaljevu Viga nalazio se brod *Bessel*,⁵⁴ koji imao pet štiva,⁵⁵ a na krmenom dijelu broda izrađen je specijalni spremnik za gorivo. Podmornice su stizale u točno određeno vrijeme pa su gorivo i hrana mogli biti unaprijed pripremljeni. Podmornice su u zaljev Viga stizale noću, brzo se vezale uz bok broda, gdje bi ostale 5–6 sati. Ako je podmornica zbog nekog razloga ostala dulje, prije svitanja morala je zaroniti.

Hrana (vjerojatno i gorivo) kupovani su u Španjolskoj. Članovi posada njemačkih brodova u Španjolskoj bili su pripadnici trgovačke mornarice, civili a ne vojnici (naravno, istovremeno su bili pričuvnici ratne mornarice). Britanski su obavještajci motrili zbivanja u Vigu pa su, na primjer, znali da je *Bessel* 27. studenog 1941. primio (ukrcao) zaliha hrane s tri kamiona.⁵⁶

Naravno, ako bi neka oštećena podmornica uplovila u jednu od španjolskih luka, ili kad bi se na obalu iskrcala posada potopljene podmornice, to nije mogla ostati tajna. Ubrzo bi to doznali Britanci i Amerikanci pa se Španjolska u tim slučajevima morala držati međunarodnih zakona, internirajući podmornicu ili posadu.

Zbog toga je Dönitz 25. studenog 1943. izdao zapovijed prema kojoj su zapovjednici podmornica trebali poduzeti mjere kako Španjolci ne bi imali opravdanje za interniranje. Ako je zbog popravka trebalo uploviti u neku španjolsku luku, to je trebalo učiniti pomoću vlastitog pogona (a ne pomoću remorkera), luku je trebalo napustiti u roku koji su odredile španjolske vlasti. Ako sve to nije bilo moguće, podmornicu je trebalo potopiti, prije toga uništiti sav tajni materijal, a vlastima reći da se podmornica potopila zbog nastalih oštećenja. Kako bi se smanjila mogućnost interniranja posade, posadu je trebao spasiti neki neutralni brod, npr. španjolska

⁵⁴ 1,878 tona, matična luka Bremen

⁵⁵ prostor namijenjen za brodski teret, potpalublje

⁵⁶ www.uboatarchive.net; www.uboa.net

ribarica, a ne stići do obale plivajući ili u gumenim čamcima za spašavanje.⁵⁷

Tijekom rata dvije su njemačke podmornice internirane u Španjolskoj, U-573⁵⁸ i U-760⁵⁹.⁶⁰ Španjolci su internirali članove posada U-573 i U-760, ali im je nakon nekog vremena bilo dopušteno da „pobjegnu”.⁶¹

Posadi podmornice U-340 nije pomogla činjenica da su nakon samopotapljanja podmornice 2. studenog 1943. u blizini rta Almina (poluotok Almina, Ceuta) podmorničare spasili španjolski ribarski brodovi. Ribarice nisu odmah krenule u luku već su nastavile ribolov. Ubrzo je tamo stigao britanski brod *Fleetwood*, koji je zaustavio ribarice i zarobio podmorničare. Britanska je verzija da je *Fleetwood* pretraživao područje oko rta Almina te je 2. studenog u 8:30 ugledao četiri španjolske ribarice. Na palubi ribarica ležali su njemački podmorničari. Budući da su ovi djelovali iscrpljeno, Britanci su ih ukrcali na *Fleetwood* kako bi im dali medicinsku pomoć i suhu odjeću.⁶² Sigurno da nakon tri dana borbe, napuštanja podmornice i boravka u moru (gumenim čamcima) posada U-340 nije mogla izgledati dobro, te im je pomoć bila potrebna. Međutim, činjenica je da su Britanci iskoristili pravo jačeg kad su prekricali podmorničare s ribarica na svoj brod. Pružanje pomoći bila je izlika jer se ipak radilo o španjolskim ribaricama u španjolskim vodama. Zapravo je nevjerojatno da ribarice nisu odmah krenule prema Ceuti jer je na četiri ribarice bilo 48 njemačkih podmorničara i uz takvu gužvu na palubi ribolov ionako nije bio moguć.

ZAKLJUČAK – CANARIS I ŠPANJOLSKA

Od siječnja 1935. do veljače 1944. šef Abwehra bio je admiral Wilhelm Canaris, koji je sve do danas za mnoge ostao zagonetna, gotovo mitska figura. Canaris, tada mladi kapetan korvete, upravo je u Španjolskoj prikupljao svoja prva obavještajna iskustva. Naime, Canaris je u Prvom svjetskom ratu (od prosinca 1915. do 1. listopada 1916.) djelovao u Španjolskoj kao pripadnik Etapne službe, vrlo tajne i uspješne službe za prikupljanje podataka i tajnu opskrbu njemačkih brodova i podmornica (West 1988).

Canaris je poduzimao korake kako bi spriječio izbijanje rata, a nakon toga je pokušao spriječiti njegovo širenje. Na početku Drugog svjetskog rata, Canaris je održavao barem jedan kanal komuniciranja s Britancima preko Poljakinje Haline Szymanske koja je živjela u Bernu. Suprug Haline Szymanske je prije rata bio poljski vojni ataše u Berlinu. Canaris je dolazio u njezin dom u Bernu i davao joj neke podatke znajući da ih ona prenosi Britancima. Između ostalog, Canaris je u kasnu jesen 1940. rekao Szymanskoj da iduće godine Hitler planira invaziju na Sovjetski

⁵⁷ www.uboatarchive.net

⁵⁸ U svibnju 1942., a u kolovozu 1942. su je Španjolci otkupili od Nijemaca te je u njihovoj službi ostala sve do 1970.

⁵⁹ U rujnu 1943., predana je Britancima 1945. i uništena.

⁶⁰ www.uboot.net

⁶¹ www.uboatarchive.net

⁶² www.uboatarchive.net; www.uboot.net

Savez (West 1988: 60).

Canaris je uspješno pomogao Španjolskoj da ostane neutralna. Koristeći stvarne činjenice uvjerio je Hitlera da nije moguć napad njemačke vojske na Gibraltar. Istovremeno je pomogao Francu hrabreći ga i dajući mu podatke koje je ovaj poslije koristio u pregovorima s Hitlerom (Brown 1977). Franco je trgovao s Njemačkom i tolerirao je njemačka obavještajna djelovanja, ali je isto tako držao vojne postrojbe duž granice s Francuskom, pokazujući tako svoju odlučnost.

Canaris je preko Španjolske pokušavao stupiti u vezu s vodećim savezničkim obavještajcima, šefom britanske obavještajne službe MI6 Stewartom Menziesom i šefom američkog OSS-a Williamom J. Donovanom. Nagađa se da se tijekom ljeta 1943. Canaris u Santanderu u Španjolskoj tajno sastao s Menziesom i Donovanom. Canaris je navodno predložio mirovni plan: prekid rata na zapadu, svrgavanje Hitlera (i nacista, naravno), nastavak rata na istoku, što su Menzies i Donovan prihvatili, ali je predsjednik Roosevelt to odbio i pozvao Donovana „na red”.⁶³ Ne postoje dokazi da se taj sastanak doista održao. Čak i ako se održao, to nikad neće biti objavljeno. Santander je grad na sjevernoj obali Španjolske, dovoljno udaljen od Francuske a relativno lako dostupan zrakoplovom ili podmornicom, pa bi bio logičan izbor za mjesto sastanka. Canaris bi, koristeći svoja iskustva iz Španjolske u Prvom svjetskom ratu, mogao do Santandera (iz Francuske) doći nekom starom i neuglednom ribaricom, to bi bilo u njegovom stilu.

U svakom slučaju, Kim Philby, šef Pirenejskog pododjela (Španjolska i Portugal) unutar Petog (protuobavještajnog) odjela MI6, onemogućavao je bilo kakve kontakte njemačke „opozicije” s Britancima i (koliko je mogao) s Amerikancima (Boyle 1982). Naime, Philby, koji je bio izuzetno inteligentan i uspješan u radu, i pred kojim je bila blistava karijera, bio je sovjetski agent unovačen još 1934. (Andrew 2009). Može se činiti da Philby u to vrijeme nije bio odviše od koristi svojim sovjetskim šefovima, ali to nije točno. Barem od sredine rata SSSR je znao da će pobijediti u ratu. Sovjete je potkraj rata brinula mogućnost nagodbe Njemačke sa zapadnim saveznicima, a upravo je Philby bio u mogućnosti nadzirati svaki pokušaj Nijemaca u tom smjeru.

Još je jedan sovjetski agent, član iste skupine kao i Philby⁶⁴, na svoj način nadzirao Španjolsku. Bio je to Anthony Blunt, koji je bio najaktivniji časnik MI5 za penetraciju u neutralna veleposlanstva u Londonu, uključujući i španjolsko, o čemu je detaljno izvješćivao svog sovjetskog kontrolora u Londonu.

Službeno, sastanak Canarisa s Donovanom i Menziesom nije održan zbog nezainteresiranosti američke i britanske strane, a i sovjetski veleposlanik u Londonu Majski upozoravao je britanskog ministra vanjskih poslova Edena da ne treba ljutiti Staljina (Boyle 1982).

Neutralnost je Španjolskoj pomogla da se oporavi od krvavog građanskog rata. Neutralnost nikad nije slučajna i nikad nije isključivo odluka zemlje koja želi biti neutralna, već se moraju stvoriti uvjeti kako bi se sačuvala neutralnost. Švicarska

⁶³ *Admiral Wilhelm Canaris*, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/canaris.html>.

⁶⁴ Skupina je poznata pod imenom „petorka s Cambridgea” (*Cambridge Five*).

(kojoj je Canaris također pomagao) i Švedska sačuvala su neutralnost, ali su tijekom rata mobilizirale svoje oružane snage jasno pokazujući da se neće lako prepustiti Njemačkoj. Usto, švicarska vojnoobavještajna služba i švedska dekripterska služba pomogle su tim zemljama u predviđanjima njemačkih planova i mogućem djelovanju prije no što su ti planovi bili provedeni.

Španjolska je Nijemcima bila važna i za obavještajno djelovanje u Južnoj i Sjevernoj Americi. U Južnoj su Americi Nijemci imali uspješne obavještajne mreže, mreža u Argentini uspjela se održati do kraja rata. Te su mreže primale pomoć od lokalnih španjolskih službenika i od članova posada španjolskih teretnih brodova, koji su im osiguravali kurirsku službu. Na primjer, jedan je njemački agent iskrcao sa španjolskog teretnog broda u Trinidadu u rujnu 1945., nakon što je rat završio. Taj je agent prije odlaska na put obučavan za rad na zapadnoj hemisferi te je pokušao stići u Južnu Ameriku uz pomoć krivotvorenih isprava.

Nijemci su tijekom rata koristili članove posada španjolskih (i portugalskih) teretnih brodova za motrenje prometa u lukama SAD-a i za javljanje o konvojima na moru. Također su ti pomorci kupovali razne američke časopise koji su nakon toga proučavani u Lisabonu ili Njemačkoj⁶⁵ (Mowry 1989a).

Neke se stvari nikad ne mijenjaju. Za vrijeme falkandskog rata 1982., Argentinci su imali planove napada na neki britanski brod u Gibraltaru kako bi Britanci zadržali barem dio ratnih brodova u europskim vodama. Četiri su argentinska diverzanta doputovala u Algeciras, ali ih je španjolska policija uhitila 4. svibnja 1982. (te je noći akcija trebala biti izvedena), nakon čega su potihom deportirani u Argentinu. Navodno ih je odalo sumnjivo ponašanje (što je moguće), ali možda su „nasljednici“ Bletchley Parka iz britanske službe za elektronički nadzor (GCHQ) presreli telefonske razgovore argentinskog mornaričkog atašea u Madridu s Buenos Airesom, a možda i svakodnevne telefonske razgovore atašea u Madridu i četvorice u Algecirasu, te su Britanci o operaciji obavijestili Španjolce.⁶⁶

LITERATURA

Admiral Wilhelm Canaris. <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/canaris.html> (pristupljeno 25. studenog 2014).

Agent Garbo. <https://www.mi5.gov.uk/home/mi5-history/world-war-ii/agent-garbo.html> (pristupljeno 25. studenog 2014).

Andrew, Christopher (2009) *The defence of the Realm: The Authorized History of MI5*. London: Penguin Books.

Battle for Gibraltar. <https://www.mi5.gov.uk/home/mi5-history/world-war-ii/the-battle-for-gibraltar.html> (pristupljeno 25. studenog 2014).

Battle of the Atlantic, Volume III, German Naval Communications Intelligence,

⁶⁵ *German Espionage and Sabotage...*, <http://www.history.navy.mil/faqs/faq114-1.htm>.

⁶⁶ *Operation Algeciras*, http://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Algeciras

- SRH-024, National Security Agency, Central Security Service. <http://www.ibiblio.org/hyperwar/ETO/Ultra/SRH-024/index.html> (pristupljeno 25. studenog 2014).
- Bauer, Arthur O. (2003) *Some aspects of the German military "Abwehr" wireless service, during the course of World War Two*. <http://www.cdvandt.org/German%20Abwehr.pdf> (pristupljeno 25. studenog 2014).
- Bauer, Arthur O. (2004) *Some historical and technical aspects of radio navigation, in Germany, over the period 1907 to 1945*. <http://www.cdvandt.org/Navigati.pdf> (pristupljeno 25. studenog 2014).
- Boyle, Andrew (1982) *Klima izdaje*. Zagreb: August Cesarec.
- Brou, Willy Ch. (1978) *Podvodni diverzanti*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Brown, Anthony Cave (1977) *Velike obmane Drugog svjetskog rata*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.
- Carter, Frank. *The Abwehr Enigma Machine*. <http://www.bletchleypark.org.uk/resources/filer.rhtm/261894/web+abwehr2.pdf> (pristupljeno 25. studenog 2014).
- Cryptanalysis of the Enigma*. http://en.wikipedia.org/wiki/Cryptanalysis_of_the_Enigma (pristupljeno 25. studenog 2014).
- De Risio, Carlo (1981) *Rat u ratu 1940–1943*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.
- Enigma G*. <http://www.cryptomuseum.com/crypto/enigma/g/index.htm> (pristupljeno 25. studenog 2014).
- European Axis Signal Intelligence in World War II*. (1946) Army Security Agency, Washington, D. C. https://www.nsa.gov/public_info/declass/european_axis_sigint.shtml (pristupljeno 25. studenog 2014).
- German Espionage and Sabotage Against the United States in World War II*. Department of the Navy – Naval History and Heritage Command. <http://www.history.navy.mil/faqs/faq114-1.htm> (pristupljeno 25. studenog 2014).
- Influence of ULTRA in the Second World War*. <http://www.cl.cam.ac.uk/Research/Security/Historical/hinsley.html> (pristupljeno 25. studenog 2014).
- Johnson, Thomas R. (2004) The Sting – Enabling Codebreaking in the Twentieth Century. *Cryptologic Quarterly Articles*, proljeće/ljeto, 23 sv., br. 1–2. http://www.nsa.gov/public_info/_files/cryptologic_quarterly/the_sting.pdf (pristupljeno 25. studenog 2014).
- Kahn, David (1979) *Šifranti protiv špijuna*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.
- King, Bob. *Box 25 – The RSS From 1939 to 1946*. http://www.zamboodle.demon.co.uk/rss_old/box25his.pdf (pristupljeno 25. studenog 2014).
- King, Bob. *The Secret Activities of a Large Number of Radio Amateurs during World War Two*. <http://www.g3msw.demon.co.uk/Bob's%20V1%20Article.pdf> (pristupljeno 25. studenog 2014).
- Kryha Cipher Machine*. <http://cryptocellar.web.cern.ch/cryptocellar/Kryha/>

(pristupljeno 25. studenog 2014).

Masterman, John C. (1991) *Kontrašpijunaža u ratu 1939–1945*. Zagreb: Globus.

Mowry, David P. (1989a) *German Clandestine Activities in South America in World War II*. http://www.nsa.gov/public_info/_files/cryptologic_histories/german_clandestine_activities.pdf (pristupljeno 25. studenog 2014).

Mowry, David P. (1989b) *The Cryptology of the German Intelligence Services (U)*. http://www.nsa.gov/public_info/_files/cryptologic_histories/cryptology_of_gis.pdf (pristupljeno 25. studenog 2014).

Office of Strategic Services. http://en.wikipedia.org/wiki/Office_of_Strategic_Services (pristupljeno 25. studenog 2014).

Operation Algeciras. http://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Algeciras (pristupljeno 25. studenog 2014).

Pomorska enciklopedija (1975) 2. sv. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.

Secret Listeners. <http://www.g3msw.demon.co.uk/index.html> (pristupljeno 25. studenog 2014).

Steury, Donald P. (2000) The OSS and Project SAFEHAVEN – Tracking Nazi “Gold”. <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/summer00/art04.html> (pristupljeno 25. studenog 2014).

U-boat Archive. <http://www.uboatarchive.net> (pristupljeno 25. studenog 2014).
www.uboat.net.

U-35, a Type VII U-Boat. <http://www.u-35.com/prewar/> (pristupljeno 25. studenog 2014).

Vojna enciklopedija (1985) 9. sv. Beograd: Vojnoizdavacki zavod.

West, Nigel (1988) *Nepouzdana svjedok*. Zagreb: Alfa.

SPIES, GERMAN U-BOATS AND SPAIN IN WW2

Robert Derenčin

SUMMARY

There wasn't any European country which was able to stay completely out of war events during WW2. Officially neutral (i.e. non-belligerent), Spain was battlefield of the belligerent countries' intelligence services. German submarines were clandestinely supplied in Spanish harbours, sky over Spain was overcrowded with radio signals, which the other side (all sides) tried to intercept and to decrypt. Spain in WW2 is an excellent example how one neutral country is not oasis of peace in global conflict but stage of, invisible to ordinary observer underground war of the belligerents.

Key words: Abwehr, MI6, MI5, German submarines, intelligence radio communications, Spain in WW2.